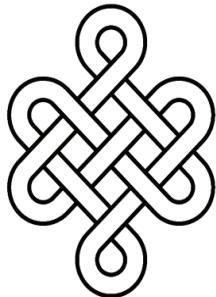

Абшын-жүргөмөнде
Набын

АУ РА «Редакция газеты «Алтайдын Чолмоны»»

Айчил-жүртөөниң баяны

ББК 63.521(=632.1)-73
А 379

Айыл-јурттынг байы = Обряды, связанные с семейно-родственными отношениями: сборник статей / ред. А. Кыйгасова; АУ РА «Редакция газеты «Алтайдын Чолмоны». — г. Горно-Алтайск, 2018. — 72 с.

Настоящий сборник содержит алтайские обрядовые традиции, посвященные этикету семейно-родственных отношений. Они отражают целый комплекс явлений, форм, истоки которых уходят в глубь истории, к древним социальным институтам и сохранились до наших дней.

Сборник адресован педагогам, воспитателям, работникам социально ориентированных и образовательных учреждений, родителям и широкому кругу читателей, познающих основы духовно-нравственной культуры алтайского народа.

Кире сөс

Алтай калыктың јебрен-кумран чактардан бери тудунган-тай-анган јанжыгуларының бирүзи — айыл-јурттың байы.

Айыл-јуртты байлаганында теренг учур: агару көрүм, ўредү, көгүс байлық, бала-барканың, мал-аштың ырыс-кежиги салынган. Төзин-төзөгөзин, тазыл-тамырын, чүм-јанын алтай кижи бүгүнги күнде чеберлеп, корып јатканын ўргүлжик учурлу ўредүбис ѡолду ѡзүмдү деп ондоп-баалайдыс. Бу эржинедий энчи-байлыгысты келер де ёйдин ўйелери уалтар деп иженедис.

«Алтайдың Чолмоны» газеттинг редакциязы кычыраачылары ортодо јарлаган «Айыл-јурттың байы» деген конкурста акту күүндеринен бисти јомөп турушкан јерлештериске алкыш-бый-анын айдат.

«Алтайдың Чолмоны» газет калыктың јанжыккан јанжыгуларына учурлалган тизү бичиктерди белетеп чыгарар ишти слердин болужарла мынан да ары уалтар амадулу. Бис «Баланың байы» (2015 ж.), «Аржан суулардың байы» (2016 ж.) деген бичиктерди кепке базып, чыгарып салдыс.

Калыгыстың төрөл газеди јанжыккан чүм-јанысты, јанжыгуларысты чаракчадан јуп, бичип, јарлап турганы бисти бириктириет. Ичкери ѡолына ииде кожот. Кычыраачыларыс ыраада, теренжиде көрүп, бу иште туружып јатканы оморкодулу. Келип јаткан ўйелерге ырыс-кежиги, энчи байлыгы — шак бу ўредү, учурлап айдып салган сөстөр.

Бой-бойысты тооп, јомөп, иштеп јатканыста—алтай тилис те, чүм-јаныс та, јанжыгуларыс та бистинг, онайдо ок бала-баркабыстың көксинде, канында, ол качан да јылыйбас, ѡзör, јаранар.

Слерге бек су-кадык, айыл-јуртыгар амыр-энчү турзын, бала-баркагар ырысту, ичкери ачык ѡолду болзын.

Тоогонымла, баш редактор А. Кыйгасова

Күндүзегиле, күүнзегиле танылу албаты

Алтай албаты озодонг бери бойының күндүзегиле, јалакай күүн-санаазыла аңыланып туратан. Кажы ла чүм-јаңның теренг ээжилерине камаанын калыктың кылык-јаңы, јадын-јүрүмининг айалгазы јетиргенин айдар керек.

Айылга кирген улусты күндүлеерининг тазылы озогы көчкүн ѿйлөрдөнг бери, канча чактардың туркунына ўйеленип келет. Көчкүн албатыларда айылчы—ол јаан учурлу кижи. Айылга кирген айылчыга курсак-тамагыла, конор јериле болужары учурлула тоомылу јаң болгон. Улус бой-бойынаң канча беристе ырак аյылчыга курсак-тамакту: элден озо сүт, тату аш-курсак, чай, калаш, ачу аш тудунып баратан. Бу бастыра айылга киретен ээжилер Монгол, Тыва, Бурят јеринде эмдиге јетире бузулгалак. Кезик садуларда олор белен белетелип садылат.

Алтай јанла болзо, айылдап келген кижини күндүлеп, чакыга адын буулап, айылына кычырза, чадырга кирген айылчы бу айылдың төрдө тургускан кудайлых коручыл ээлерин уткып, јабыс бököйип, бörüгин уштып киретен.

«Эмдигизи—ол јакшы ундылган озогызы» деп тегиндүй айдылбаган. Бүгүнги күнде айылчыны уткыыр, айылдап баар ээжилер чек ундылып калган деп айдарга јараар. Ыраак јерден айылдап келген кижи, күндүү-күреезин јазап белетеп, сыйын јазап, ак санаалу баар учурлу. Ээжилерле болзо, айылдап келген кижи ак курсак-тамакту: элден озо сүт, тату аш-курсак, чай, калаш, ачу аш тудунып баратан. Бу бастыра айылга киретен ээжилер Монгол, Тыва, Бурят јеринде эмдиге јетире бузулгалак. Кезик садуларда олор белен белетелип садылат.

Чай — алтай албатыда учурлула байлу аш-курсактардың

бирўзи. Чайла колбулу кёп чём-јаңдар ла этикеттер бар. Шааынг айакта чайла айылчыларды күндүлөп, алкыш сөстү уткыйттан. Кажы ла мүргүүл чай јогынаң бир де отпой жат. Чайды јаан сый эдип, јол-жорыкта сыйлайттан. Ол тоомъылу сыйлардын бирўзине кирип, акча-манаттын белге-темдегин керелейт. Ногон, кара чайды сүтле ичетен, кара, сүт јок чай урганда, онызы айылдын ээзининг јоксыраганынын темдеги болот. Кара чайла аракынынг ордына кату ээлерди, кара ийде-күчтерди күндүлөп, олордынг каршузын јабызадарга јараар. Онынг учун айылчы кудайдынг элчизи болзо, оны бу кемине түжүрерге, байла, јарабас. Чайды айылчыга урганда, толо уруп, арбанынг узунынча јер артызатан. Ас урзанг, карамдады деп айдар, ажындыра урзанг, колы ѡртөлзин деген санаала урган деп айдыжар. Чайлу айакты онг колыла күндүлөп беретен.

Айыл-јурт төзөбөгөн кижи айылданг эки айак чай ичер учурлу, эжерин түрген табып, айыл-јурт төзөөргө ѡолду борор.

Ачу аштынг учурьыла болзо, айылдынг ээлерин күндүлөп, сол јанына ўрүстеп, ээлерин амзадатан. Озодо айылга канду ѡштүзи де тынын алыш кирип келзе, оны айылдынг ээзи аныштып ла күндүлеер учурлу болгон. Ненинг учун дезе кижининг айылы—байлаган шибее-өргөөзи. Ёштүле кийнинде аайыттойине чыгатан, бу тушта онынг канын тёкпой, айыл-јуртынды быјарсытпазы учурлуп.

Айылчы келгени кезикте сакыбаган јанынанг солун учурал болот, је кажы ла айылда озолондыра, айылчыга учурлай бөлгөтөлип калган кандый бир сый болор учурлу. Айылга кирген јаш баланынг тумчугын күлле сүрттeten озогы јаң артып калган. Онызы бу бала такып айылга келзе, оны бу айылдынг одынынг ээзи танып турар. Баштапкы катап айылга кирген балага сый беретен дегенининг учуры—ол сыйлалбаган баланынг коручылдары айылдынг кежигин кожо апарар дегени.

Айылчыла түттүрилип калган куучындашпас керек, оның жанарын кетешпес керек, нениң учун дезе айылчы да кижи бойының ээжилерин базабилер. Айылчы жана рушта ўйдежүнин чайы бар, сый-белегин беретен öий база болор, оның кийнинде айылчыны ўйдежетен деп чўм-јаң бар.

Айылчы атанар алдында ого сый-белек берип, кур курчаар. Курды эртеден белетеп, айылчы жана рушта курчаар. Кур курчары—јаңыс ла алтай албатыда арткан јангжыгу деп айтса, јастыра болбос. Мынайып айылчы кижини айылдың ээзи бойының ээлерининг корузына кийдирип, ырыс-кежигиле акту күүнинен ўлешкенин темдектейт. Ырыс-кежик јаңыс јerde турнугып турбас, айылчылардың быйаныла ийдези эбирилип, кöпчиp, калынжыыр учурлу. Бу курды айылчы айылына јеткенче уштыбас, курчаган кур оны јол-јорыкта јеткерден база корулайт. Озодо күндүлү айылчыны атка отургызып, коштой аттарлу бир канча кижи јолдың баштапкы белтирине јетиргизип койор. Анда ўйдежецилер аттарынаң түжүп, кожондожып, алкыш-быйанын айдып артып калар. Бу чўм-јаң ажыра айылдың ээзи кижини кижи деп кёдүргени, анайда ок бойының ич-культуразын көргүскени болуп јат.

Бүгүнги күнде озогызын ойгортып, öбөкölöристинг чўм-јандарын ундыбай јүректер. Алтай тойло колбулу чўм-јандар бүгүнги күнде албаты ортодо сүреен јакшы таркаган, айыл-јурттың чўм-јандары анайда ок орныктырылып, јол алынар деп ижемji артат. Айылдап келгенди тоомъылу уткып, албатылар ортодо јакшы адыс кёдүрилип, öбөкölöристинг јандарын јанжыктырып, бой-бойысты тооп, күндүлеп, алкышту јүректер.

Онызы бистинг калык болгон кёгүс байлыктарыстың база бир јакшы темдеги.

Т. ПАШТАКОВА

